

שיחות על הספרות

.א.

"אזרח-העולם"

האבות, האכרים הפעוטים, הדומים ל"פטריות בנות-יומן, שאין שם וזכר אחריהן בחיים"... אלא שמאחורי אותו "האידיאל האזרחי" של האב, הבורגני הזעיר, מסתתרת, כמובן, השאיפה הפשוטה, שבדורו של גיטה לא היו לה עוד טרמינים קבועים כל-כך כבימינו – השאיפה לעבור מן השדרה החברותית הנמוכה, השלישית, אל הבינונית, או השנייה. האידיאל אינו, איפוא, עמוק ביותר, וגיטה, שפקח היה, נותן לאותו האב, הבורגני הזעיר, להביע בהבלעה גם את "האידיאלי הפשוט הזה וה"מובן מאליו": החיים הנוחים והקלים – נוחים וקלים הם, ו"אשה חמודה" ראוי לכנסה לבית רק אם נכנסים אחריה גם "ארגונים וסלים מלאים"...

והימים, ימי אותה האידיליה, ימי-מלחמה קשים בארץ. המולדת נתונה בסכנה להיות נכבשת ומוצפת על-ידי הפראנקים, השוטפים ועוברים את נחל-המולדת, הריינוס, ופחד האויב ממשל את הדור הצעיר והופך את הנערים לגברים, ואפילו את הנשים –

גיטה באידיליה שלו "הרמן ודורותי-אה", שלדעת-עצמו הקיף בה את כל פרובלימות-החיים הגדולות, את כל שאלות "כבשונו-של-עולם" – החיים, המות, האשה, הנשואים וכי' – דן גם בשאלת תפקידו של האזרח בארצו, ומקדיש באותו ספר קטן שני פרקים לשאלה זו: שם הפרק האחד "האזרח", ושם השני "אזרח-העולם".

"האזרח" הוא האדם בעירו, בארצו ובמולדתו, שחייב לראוג להתקדמות התכניקה, כדי שלא תהא אומתו מפגרת ונחשלת לעומת עמים אחרים, או שלא תהא גם עיירת-מולדתו שלו נחשלת לעומת הערים האחרות, "הנאורות". ו"בעל-בית-ליש-הזהב", אביו של הרמן, מגבורי אותה אידיליה, בא-כוחו של "האדם-האזרח בארצו", ה"בועז" של העיירה הקטנה, מביע את דעתו במלים מפורשות, שמשאת-נפשו האחת היא, שבנו יצא אל העולם ו"יראה בעיניו לפחות את שטרא-סבורג ואת פראנקפורט הערים, ולא יהא אך ממשיך את מסורתו שלו, מסורת-

„עם זה, אשר אותו בשם והמין החלש' נבנה" – הוא מגייס לקרב, ודורותיה הנערה מפילה בחרבה „נבילים שנים" מחיילות האויב, ובחרבה לשער נבכה..."

ואם כן לא די עוד באותו האידיאל של האזרח המקומי, שבימים כתיקונם הוא משמש אמנם בונה-הערים, מקים המוסדות ומקיים למעשה את התרבות התכנית וגם – במובנים הרבה – את תרבות-הרוח. בתקופה כזו של מהפכה (ואנו עומדים כאן במהפכת-המהפכות, בריבולוציה הצרפתית), בשעה „שמוסד-ארץ נמקים" ומצלמי-הזהב של הכנסיות יוצקים מטבעות עוברות-לסוחר, וקניני התרבות הקבועים והוודאיים הופכים לערכים מסופקים ונעים – בימים כאלה אין ה„אזרחות" הבורגנית השלגה של העיירה יכולה עוד לשמש אידיאל לדור הצעיר, והרמן הן מנער מעליו את התפקיד הזה, שאביו אומר להטיל עליו (ומאליו מובן, שעם זה הוא מנער מעליו גם את „האידיאלי, המובלע בשאיפתו של אבא : הנשואים הטובים והנוחים „מכל הבחינות" עם בת הסוחר המצליח, „שביתו מצהיל מנגד בשמשותיו הגדולות"...). והוא בורח מן הבית, מסתתר בצל אחד האילנות שבקצה נחלת-אבותיו, ויושב ומגולל לפני אמו הטובה את האידיאל האחר – משאת-הנפש של האדם הצעיר, אשר מולדתו שלו (המולדת במובן הרחב) „נשקפת לאסון, לימים נוראים. המלחמה קוראת לצאת לנשע העם והמולדת, והוא אך פושע ומוגילב, שנשאר שומר את נחלת-אבותיו – ואפילו אם בן-יחיד הוא להם. התפרקות-האונים היא של הדור הצעיר, המבקשת לה מוצא. והרמן, העלם השתקן, שלדעת אבא

הוא מאלה „אשר מאחורי התנור יחבאו", מגיע לידי התעלות-הרוח ולידי פאתוס מרומם, והוא פותח בנאום ארוך לפני האם התמימה והוקנה : „ארצי גרמניה! לו כל פחור וטוב בך נאספו לגבולך, מן הצד והמעוז לו שמנו לב אחד – ונעצץ האויב". ודברים חוצבי-אש אלה הולכים ונמשכים עוד ומשתפכים בהכסאמטרים רבים ונפלאים, שעדיין טעמם לא פג עד היום הזה.

„ארך העירה, אתי צב – לעבדה את צמי אנתן... נתון כל-פי למלחמה!" הדור הצעיר אינו מאמין עוד בקב ע. „הכל נע ונמוג", ובלב מקונן אך בטחון אחד, אך הכרה זו בלבד, שלאחר המלחמה הזאת, שתסחוף ותגרוף בורס-הדם שלה את כל הישן והרקוב, יצא האדם, שיכתב לחיים לאחר הימים האלה, ויהיה „יציר-חרות, נעלה מעל שלטון כל מזלי, הוא, האדם הבא, הצעיר הבא, יקח את גורלו בידו והוא ישלוט בעצמו על עצמו – הוא ראש האידיאלים האנושיים מאז.

אלא שמאחרי כל זה עומד כבר ניצב „יצר האדם באדם לרע לו" – האדם, שעדיין הוא חיה שוכנת יערות-בראשית – ושולח את לשון-הלעג שלו, את לשון-האפעה, ומלגלג בלגלוג מפיסטו : גלגל הוא החונך... פירא-מיכה היא, שאתם מקימים אותה בכל מאת-שנים או בכל אלף שנה מחדש, והיא מת-פוררת שוב כעבור עוד מאת-שנים או אלף שנה בתוך עצמה : כי קול דמי האדם צוע-קים מתוכה ונפש האדם משועת מן העצים והאבנים. –

חורבנו של עולם אינו עשוי אם כן להיות לאידיאל. האדמה, העקובה מדם, והחרב,

שרוּתהּ מְטֻבָּח – ואפילו מְטֻבַּח-אָדוּם ואפילו מתגמול של זָקָם וּשְׁלָם – אינה תכנית ופרו-גרמה, שיש להעמידן כשהן לעצמן סמל לדור הצעיר, שילך בהן וידגול בשמן. ולפיכך יש רק זכות אחת בדרך הזאת, שהיא דרך השלילה – זכות ההגנה והעמידה על המשמר כנגד האויב; זכות הכבוד והקומה הזקופה. "כַּח מוֹל פֶּחַ אֲדִיר אִם יִתְקוּמִם" – נאמר בשורות האחרונות של אותה אידיליה בְּכָה – יִזְקָמָה הַתְּשׁוּעָה – הַשְּׁלוֹם בְּאֶרֶץ".

כי האידיאל הוא אחר לגמרי. משאת-נפשו הנאמנת של האדם היא אך במלוי הַצָּן הקדמון של אֶזְרָחֹת-הָעוֹלָם, של העו-בד הראשון ושל העובד האחרון: "חרוש בה וחרוש בה דכולי בה!" בהכרח אתה נצמד אל הפרימיטיב להוציא לחם מן הארץ, ועל-כרחך אתה מקיים את עצמך ומקיים עם זה עולם מלא. "זאת היא שלנו!" – מכריז המשוור עם סוף שירתו – "ממנה לא נוזו!" זאת – הנה אומר: הקרקע הנצחי, האדמה הטובה, אשר ממנה יבוא הכל ואליה יחזור הכל.

והדברים עתיקים. הם ישנים נושנים כימי האדם על הארץ. אלא שכל הפרובלימות בכלל עתיקות וישנות הן ("שתיים-שלוש הפרו-בלימות העולמיות", כדברי אנטול פראנס, "שבתוכן אנו נקלעים מימות קין והבל ככדורי-משחק..."), ורק הצורה מתחדשת מדור לדור, והטרמינים מתחדשים.

מלחמת-העמים האחרונה. שגם בה בקשו לראות בימיה הראשונים את התקוות להתחדשות האדם ולשינוי-הערכים, שיבוא בהכרח בשכר הדם הנשפך (כאילו ברור וידוע,

שהדם הנשפך חייב דוקא לשנות ערכים) – מלחמת-עמים זו הנוראה וה"המורנית" שבכל מלחמות-תבל, הפכה מיד ללעג, על-ידי ה ת ו צ א ו ת שהביאה עמה, את כל ההשקפות של הדור הצעיר והצמיחה מתוכה את שני ההפכים הגדולים – הבולשיביסמוס הרוסי והפאשיסמוס האיטלקי – כראיה ברורה לדבר, שאין לך, "אידיאלי", אם לימין הקיצוני ואם לשמאל הקיצוני, שאין לגרוף ולסחוף אחריו את בני-הנעורים, שיתנו את נפשם עליו. ואותה הברך עצמה, שכרעה אך לפני ימים מועטים ללנין, כורעת אחר-כך – וכמעט בלא כל מעברים שבהגיון – ל"דוֹצְיָה".

"הסמרטוטים, שנפנו מכל העֶבְרִים על ראשיכם, בני דורי, בני הנעורים שלנו!" – קורא תוֹמַס מַאן בנאומו אל הנוער הגרמני – "הסמרטוטים הללו באים שוב ומורמים על ראשיכם בְּצוֹ של צלכנים נושאי-אלילים, ולעומת האידיות שלכם מפקדים הם עליכם להשתחוות לאֵלִים חדשים, שאפילו דמות של אלים לא ניתנה להם להאביר דמיונכם ולהפכם, לפחות, לליגנדה. ויעקב וואסרמן בנאומו לאותו הנוער ביום חגו של גיטה, במלאות מאה שנה להולדתו של זה, שמסמל את "רוח-האדם העולה", חוצב דברים עתיקים וחדשים על הרוח, ובוהירות יתרה (מפחד המפלגות ומאימת ההצבעה על היהודי) הוא מגולל שוב לפני הנוער הגרמני את הפרשה הנושנה, שהכל מוכרח לחזור אל הרוח הלאומית, שהיא רוח-המולדת, שהיא – בהתעלותה – היא גם רוח-האדם בכלל, הרוח האנושית בטוהרה.

אבל הנוער העולמי עדיין הולך ונקלע מיום ליום – ועם כל שנה חדשה הולך הדבר

ונעשה קיצוני יותר – בין שני ההפכים הללו, בין שתי הקיצוניות.

ובין שתי הקיצוניות הללו נקלעת גם הספרות העולמית. אלא שבה בשעה, שהתעמולה המוסקבאית הציפה בכל העולם כולו את השוק בספרותה – אם על ידי סופריה שלה עצמה או על-ידי סופרים, כגון אפטון סינקלר ואחרים, המטייפים כלפי בול-שיביה – הנה מסתפק האידיאל הקיצוני השני, הנאשיסמוס האיטלקי, בהתכנסות פנימית, לוקאלית כמעט, ועדיין לא זכינו לקרוא אפילו ספר אחד, שבו יובלט אותו שינוי-הערכים, שבא על מדינה זו עם השתנות צורתה מסוציאליסמוס-קומיניזמוס שעם גמר המלחמה, ועד לתנועה זו של „הקיסרות הרומית“ אשר למוסוליני הדיקטורה.

וחבל, חבל, שרק ה„אידיאלי“ האחד הפך ונעשה לנושא ספרותי. וביחוד צר מאוד, שאנו החוזרים כאן בארצנו לקומם נושנות, „חורבות-עולם“, ומבקשים להחזיר תפארת-עם – חבל, שגם אנו ובני-נעורינו, שהאידיאל שלנו כאן הוא ההיפך הגמור, מתוך עצם-עצמותה של תנועת-תחייתנו, מן האידיאל ההוא של הפיכת הקערה על פיה עם שבירת הקערה עצמה לרסיסים – שאף אנו ניוונים מספרות זו עד היותה לנו כמעט לזרא ועד שהתחילה כבר יוצאת מאפנו.

ככמהים ופטריות צומחת ספרות זו של „ההפכה“, והיא מהלכת שכרון על הדור הצעיר, שזה דרכו להגרר אחר קיצוניות, ממתחת את עצביו, שנחלשו בימי ההפכה האלה, בימי מלחמת-העולם, והוא הורס היום בידי את אשר בנה אך תמול, ומשתחוו ומודה לכל ה„רשויות“ גם יחד.

אלא שה„נארקוסי“ אינו ספרות ואינו יכול להתשב לספרות.

„רק עלים נושרים בשלכת הם אלה, שימשו אולי רקב-דורות בהמשך-הימים“, אומר המבקר היהודי-הגרמני פליקס סאלטן בדברו על אחד הספרים הללו (דומני, אחד הרומנים המפורסמים – המפורסמים יותר מדי – של אותו אפטון סינקלר), והוא מסיים את דבריו בדברי גיטה מ„פאוסט“: „נאים ונפלאים הם יצירי-כפיך כביזום הראשון“ – כלומר: רק אלה, שמשתפים עצמם עם היוצר ביצירתו ומאמינים באדם ומתפעלים עוד השכם והתפעל מן היצירה. זוכים, כיוצרה, לחיי-נצח.

וזהו הספרות בת-הקיים. רק זו. מעבר ל„מהפכות“, מעל להן, ומעבר לאותם האידיאלים השוללים, חוגג עוד גם עתה החיוב הגדול של האדם, „אורח העולם“, את חגו. וכל עוד שהוא נצמד ברוב מנינו ובנינו – ברבבות מיליוניו – אל הקרקע, אל הפרימיטיבי, וממלא את הַצָּו להוציא לחם מן הארץ, עדיין לא אָבַד; עדיין לא אבדנו. כי מְרַגֵּב-העפר, שהוא האוניברסום, שהוא הקוסמוס, שהוא האלוהים, צָמְחוּ מאו ויצמחו גם פְּאֹת, וגם באחרית הימים הללו, אידיאליו האנושיים של האדם, שיהיו מזוקקים ומצורפים יחדיו מן העמל, עמל-הכפים, העבודה, ומן השמש, הזורחת על פני המעניות, ומן האלוהים, „הנותן יורה ומלקוש בעתו“...

„הַכֶּשֶׁף הצפוני“ – כפי שקורא מקסים גורקי לקנטו האמטון – היה הראשון, שזרק אל תוך רחובות אירופה, שנתמלאו סחי ומאוס לאחר המלחמה, את אלומתו

הרעננה, את „ברכת האדמה“ שלו, שהפיצה מיד ריחות חדשים ורעננים – „ריח השדה, אשר ברכו ה'“.

אלא שיצירה זו, ככל יצירת-אמת גדולה, לא נכתבה בכוונת-מכוון, ואין בה מאותם „הגעגועים והשָׁעָה אל האדמה“, שהספרים האחרים, שנכתבו לאחר האמסון והושפעו ממנו, מלאים אותם. הספר נתפרסם מיד לאחר גמר מלחמת-העולם, אבל אין לשער, שלא הוֹרָה והוֹנָה על-ידי מחברו עוד קודם לכן. כי מן המלחמה אין כאן זכר, ואף לא רמוז.

יצחק, האדם, שמקים ישוב-חדש בצפון, אף-על-פי שהוא מתנשא לסמל (וראה : אפילו השם התנכ"י הפשוט הופך ממילא, כבכל יצירת-אמת, ונעשה לסמל) – יצחק זה מתחיל בונה את עצמו, ועם זה את העולם כולו, מבראשית. וכך נאמר שם בשורות הראשונות של הספר : „הנה בא אדם ופגיו מועדות צפונה. הוא נושא שק על גבו, השק הראשון, ובתוכו צידה וכלי-מלאכה מועטים. איש-מידות, אמין-גוף... הנה זה בא – בן-אדם בישימון הנורא הזה. והמשך הוא – החיים כולם, המשתרעים על פני 400 עמודים, ובהם כל הפרובלימות הנצחיות – כל אותן שאלות כבשונר-של-עולם, שנזכרו כבר לעיל : החיים, המות, האשה, הנשואים וכיו“.

ובדף האחרון זורחת השמש על „המש-פחה העובדת : „יצחק זורע (וכל שקרא את הספר עד חומו שומע) היטב : האדם זורע : אני ואתה זורעים...“ שמש בין-הערבים שופכת זוהר על הדגן... היער וההרים עומדים ומתבוננים. הכל כאן – כח ורום. יש כאן קשר פנימי ומטרה“.

וגם לספר כולו – „קשר פנימי ומטרה“.

והאשה ? – „היא מבשלת את ארוחת-הערב. גבוהה וישרת-קומה צועדת היא אנה ואנה בבית – כוהנת-אֶש, השומרת על גחלת-הכירים לבל תכבה“...

וכך, מן הקרקע ומן העבודה, בהעלם כמעט, הולכות ונפתרות גם כאן, באידיליה זו, או באפוס זה (גורקי כתב במאמרו על „ספרים“ : „הספר הזה כובשני כאיליאס“). השאלות הנושנות של האזרח, של האדם על-אדמות – והפתרון הוא שוב : א ז ר ח ו ת - ה ע ו ל ם ; השיבה אל הקרקע וּבְנֵית-האדם-את-עצמו למן יומו הראשון ועד יומו האחרון. ולא לחנם הרחיקה הבקורת ללכת (כמו שמעיר מתרגם הספר לעברית, הד"ר נ. טורוב) „עד כדי לחוות את הרעיון, שהאישיות של יצחק – הגבור הראשי באפופיה כפרית זו – ראויה להֶעָמַד במדרגה אחת עם גבורי הביבליה“.

„הביבליה“ – אמנם במלה זו מרבים להשתמש יותר מדי בבקורת העולמית, האנגלית והגרמנית (כאשר עוד נעיר להלן), אבל אם הכוונה היא כאן, ששוב ניתן בזה אדם, שהועמד לפני התעלומה-של-העולם, לפני „בראשית“, ועליו לפלס לו את שבילו בתוך דרכי-החיים המשובשות – המשובשות על-ידי התרבות החדשה, שהגיעה להתנוונות – הרי בצדק תקרא דמות זו בשם דמות ב י ב ל י ת.

ואולם יש עוד תפקיד לאדמה ולעובד (וכאן כבר עומדים אנו על קרקע אחר לגמרי) – התפקיד המסתר, המְמַרְק.

יצחק של קנט האמסון הוא „אוני-קום“, אנוש מוזר, העוזב משכנות-אדם ומתחיל הכל מבראשית, הואיל ואף הוא אנוש-בראשית הוא. אבל האדם המנוון בתרבות אירופה, התלוש והקרוע ברוחו, מבלי היות לו עוד כל קרקע תחת רגליו – כלום הוא חייב לילך ולהתנוון לגמרי ואין לו עוד תקנה? כלום אין הוא עשוי עוד לשנות ערכיו ולהתחיל הכל מבראשית?

בפרובלימה זו נן ספר אחר, ספר יקר, שאף הוא נכתב על-ידי בן ארצו של קנט האמסון – יוהאן בוירר – בשם „המהגרים“.

קבוצה קטנה של בני נורוויגיה עוזבים את ארץ-מולדתם ומחיישים מעבר-לים בערבת דאקוטה של קאנאדה. מן האספ-סוף, שפלטו החיים מתוכם, הם אלה. אולם, אחד מאותם ה„חלוצים“, מְעִיר בערות בכפרו ושוחה לשכרה, מאין מוֹפָא נכון לרוב האנרגיה הצבורה והמבקשת התפרקות. והנה הם באים אל ערבת-בראשית זו, אל הקרקע הבתולה, וזוכים לטהרה, לתיקון המדות ולתיקון החיים, עד לירי התעלות שבהזדככות ממש – עד האלוהים.

האדם ניטהר כולו. הסבל המשותף והגורל המאחד כמו הגלידו את כל „פצע-התרבות“, והם נכונים לקרבן איש בעד רעהו – וכל הדלתות של הבתים עומדות פתוחות ללא מנעול...

ה„פיראמידה“ האנושית הולכת ונבנית כאן מן היסוד, ואנו עדי-ראייה הננו להתפתחותו של פרק-חיים גדול, הפותח בנכוש העשבים של הקרקע הפרא, שיד האדם עוד לא היתה בה מעולם, ומסתיים בבנין הכרך הגדול

„נידארוסי“, שרכבות מהלכות מחוצה לו ואבטומובילים חדשים מהלכים בתוכו.

אלא שכאן מתחילה שוב הפרובלימה הנושנה: „הפיראמידה“, המגיעה עד מרום שיאה, מתחילה שוב להתפורר, והאדם מתחיל שוב להתנוון, „להתקלקל“ – להשחית מעשיו... ומה נפלאה התמונה באותו ספר, בשעה שאולם, מבעיר-הבערות והשכור במולדתו, מהלך כאן מכפר לכפר ונלחם עם אותם „המקולקלים שבהם“, שעמדו ופתחו בתי-מרוח – ומכה על ימין ועל שמאל... צער תוקף את הלב למראה האדם, שמתוך איזה „צו עליון“ שבדמו, הוא מוכרח, כאלמנט, להרוס את עצמו ולהשתתף בכליון-עולם.

ואולם לא זהו העיקר. הפרובלימה העיקרית שבאותו ספר היא אחרת לגמרי: היכול האדם, במובן זה של גיטה באידיליה שלו, אורח מולדתו ועירו, ליהפך ולהיות אדם-ח-עולם, במובן הרחב ביותר, במובן של „בין-לאומיות“, אם ניתן כאן להשתמש בהגדרה חדשה זו? או במלים פשוטות יותר: האם יש ביכלתנו להשתחרר מן ההיפנוז של המולדת ולהחליפנה במולדת אחרת – ואם היא מעניקה לנו גם את כל לשדה ואת כל מכמני אוצרותיה? האפשרית „בין-לאומיות“ כזו, או אינו אלא שהאדם חייב להיות – וזהו עיקר העיקרים, האידיאל, שאליו התכוון גם גיטה באידיליה שלו – אדם-ח-עולם בתוך מולדתו?

ורעיון זה הוא שעובר את הספר הזה, „המהגרים“, מראשו ועד סופו (ואם אמנם אין שם הגדרה מפורשת לפרובלימה זו, כפי שניתנה כאן). ובאחד מגבוריו, מורטין קוידאל, מתבטאה הכמיה הזאת, האיומה,

הרובצת כסיוט כבד על אלה, שהחליפו מולדת במולדת, בתמונות לוקחות לב, המתנשאות עד לידי סמל אנושי כללי: ענך וערירי, סומא בשתי עיניו, מגשש אותו גבור, החוזר באחרוני ימיו אל מולדתו, על פני המעברה אשר מן הספינה, המביאה אותו מן המולדת החדשה, מ„גניארוס“ שלו, שהוא הקימה לתפארה, אל המולדת הישנה, והוא „רואה“ את הכפר העזוב ואת ההרים העזובים, שהוא „בגד“ בהם, על ידי עיני נכדו, הזר (המדבר אנגלית). שמוליך את הזקן אל חדר מלון עזוב, במקום שאין מכירים אותו עוד – ושם הוא נרדם ורואה חלום: „אשה, וזהב-בוקר מסביב למצחה, נודדת ועוברת על פני העולם וזורעת. היא זורעת את זרעי הדגן, הדרוש לה למען ארצה ומולדתה...“

אלו הן השורות האחרונות של הספר. ב„ברכת האדמה“ שופכת השמש את הזוהר המחייה! על יצחק, אורח העולם בתוך מולדתו, ועל מעשה ידיו, הדגן, שזרעו בארצו; ואילו כאן יורדים הדמדומים על קווי דאל בחשכת מלון עזוב – והדגן שנזרע, שהיה דרוש למען הארץ והמולדת, פוזר על שבעה ימים... אזרח-העולם בגד במולדתו, והבוגד לא ינוקה.

ולסוג זה של הספרים, שהעמידו את הפרובלימה של האדמה המסרת, שייך עוד ספר בעל ערך, שנכתב על-ידי אשה אנגלית, בשם „האדמה הטובה“. וכאן זו הפרובלימה העיקרית. ובכוונת מכוון דוקא. האדמה הופכת כאן למין כוח עליון, שבירו

לחקן את כל הפגימות, שפוגמים החיים באדם והאדם בחיים. המגע עם הקרקע כוח של כישוף לו לשנות את כל מערכי לב האדם בבת אחת. וגבור הספר וואן-לון, כל אימת שהוא משרך את דרכו ונופל לתוך החטא, מיד הוא חוזר וטובל במי-טהרה אלה, האדמה, – ומיטהר.

האדמה קוראת אליה; האדמו, משועת; האדמה מיטיבה פנים או מתנקמת; האדמה נעשית לעבודת אלוהים – והגבור וואן-לון אל מסותר לו, „אלוהי האדמה“, שלו הוא מקטיר ועליו הוא זועם בשנות רעב ובצורת.

„אני לא אמכור את האדמה לעולם“ – קורא גבור הספר – „בצפוני אחפור את עפר השדות, רגב אחר רגב. בו אאכיל את הילדים, וכאשר ימותו אקבור אותם בתוך האדמה, ואני ואשתי ואבי הזקן גם הוא מות נמות על אדמה זו, אשר הולידתנו!“ והספר כולו ספר אמת הוא. שוב ניתן כאן האדם, שבונה את עצמו מיסודו. על אדמת סין או נמצאים כאן, וגבורי הספר סינים הם. אלא שסין לאו דוקא. וואן-לון מן המזרח הרחוק הוא יצחק של „ברכת האדמה“ מן הצפון הרחוק. אזרח-העולם הוא.

ועוד יותר מזה: אין כאן כמעט שום קולוריס סיני מיוחד, ובשעת קריאה בספר אין אנו מרגישים כמעט, שהגנו עומדים כאן על אדמה זרה, רחוקה ואכסוטית. וגם הפאבולה כולה אינה סינית דוקא, והיא יכולה להיות מועתקת על נקלה לכל ארץ אחרת. אזרח-העולם אחד הוא, כנראה, בכל מקום, כאשר הוא מרכין את גופו אל הקרקע, אם

בערבות דאקוטה או בארץ הלאפים, ואם בשדות-האורז של סין.

וואן-לון הוא איש השדה, והוא לוקח לו לאשה את אחת מבנות השפחות של בית הוואן, בית העשירים, שהולך ומתנוון. רעב ומחסור, סבל הגוף והנפש, מטלטלים את המשפחה הזאת מן הצפון שלהם, שבכל מספר שנים בא עליה השטפון ומכלה את כל עבודת האדם, אל הדרום החם, במקום שיש למצוא עוד כף-של-אורז. אבל האדם, המתערה בקרקע, המתעקש על אדמתו, מנצח - וברבות הימים בא אותו מאורע גדול, שהיה מוכרח לבוא: בִּית-הוואן הגדול, על כל חצרותיו ונחלותיו, עובר לידי וואן-לון.

אלא שגם כאן הולך וחוזר אותו „פזמוֹן־נצחי: כל אשר הוקם על ידי האדם, חייב ליהרס על ידו. היא התוגה הגדולה שבכל התוגות. השותף של מעשה בראשית, על כרחו נעשה שותף גם למעשה הכליון הנצחי, והוא עצמו ממש זבל לטייב את הקרקע למען הבאים והמתחדשים בגלגל-החיים הנצחי.

בניו של וואן-לון, תושבי החצר של העשירים, שהתנוונו ואבדו, מוכרים את קרקע האבות. אינם רוצים עוד ב„אדמה הטובה“. ונוגעת עד הלב היא אותה סצינה בסופו של הספר, שבו מהדק וואן-לון הזקן התשוש בידי „את-העפר התחונח והחם, ומיסר את בניו, שלא ימכרו את האדמה:

„קץ המשפחה הוא, כשמתחילים למכור את האדמה... מאדמה זו באנו ולאדמה זו נשוב. ואם תחזיקו בה, תחיו לבטח, כי לא יוכל איש לשדוד את האדמה מידיכם.“

אבל הבנים מלעיגים לו לאב, לזקן, המדבר דברים „פרימיטיביים“ כגון אלה.

„והם ניחמו אותו וחזרו שוב ושוב על הבטחתם, הבן הבכור והבן השני כאחד: נוחה בשלום, אבינו, נוחה בשלום. האדמה לא תמכר.“

אולם מעל לראשו של הזקן הביטו זה אל זה והצטחקו. וזהי השורה האחרונה של הספר. וזהי התוגה הגדולה.*

ד. קמחי

* גם בספרות העברית נראו בשנים האחרונות עקבות ההשפעה הזאת ונתפרסמו ספרים אחרים, מקוריים, שמתוכם עולה הקריאה אל הקרקע, אל העבודה ואל החלוציות - צדיף העץ לעבר הדני, „האדמה“ ו„צאן“ לש. ל. בלאנקו ו„לחם וחווין“ ליוסף אריכא - ועל אלה דובר בשיחה הבאה.